

Tunuslu Mahmut Paşa ve Ailesine Genel Bir Bakış*

Derya KILIÇKAYA¹

Özet

Tunuslu Mahmut Paşa, esas adıyla Tunuslu Mahmud İbn İyâd 1805-1879 yılları arasında yaşamış, yirmi yıl kadar da Tunus'ta mültezim olarak çalışmış bir devlet adamıdır. Mültezim, devlet gelirlerini toplama işini üzerine alan kişiye denir. Tunuslu Mahmut Paşa, dolayısıyla bir vergi kesenekçisidir. Kendisi, Tunus veziriekberi / başbakanı Mustafa Haznedar zamanında çalışmıştır. Mustafa Haznedar, 1837'den 1873'e kadar başbakanlık yapmıştır. Tunuslu Mahmut Paşa, aynı zamanda Mustafa Haznedar'ın güvendiği bir adamıdır. Bu makalede, kaynaklarda "hırsız" olarak nitelendirilen ve Mustafa Haznedar ile birlikte gerçekleştirdiği bu hırsızlıkla büyük bir servet elde ettiği iddia edilen Tunuslu Mahmut Paşa ve ailesine değinilecektir. Özellikle, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinden yer alan belgelerden hareketle, Paşa'nın İstanbul'a geldikten sonraki hayatı ve aile üyelerinin durumu hakkında bilgi verilecektir. Yazının amacı, Tunuslu Mahmut Paşa'yı ve ailesini genel hatlarıyla tanıtmaktır.

Anahtar Kelimeler: Tunuslu Mahmut Paşa, Aile, Osmanlı Devleti, 19. Yüzyıl, Mültezim

* Bu makaleyi, 11 Nisan 2020'de 22 yaşında koronadan kaybettiğim İTÜ Uçak Mühendisliği son sınıf öğrencisi kardeşim Emircan Kılıçkaya'ya ithaf ediyorum.

¹ Öğr. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü, Kocaeli, Türkiye, ORCID: 0000-0001-5964-5485, deryakilickaya85@gmail.com

An Overview of Tunisian Mahmut Pasha and His Family

Derya KILIÇKAYA¹

Abstract

Tunisian Mahmut Pasha, Mahmud Ibn Iyad, a Tunisian, was a statesman who lived between 1805-1879 and worked as a multazim in Tunisia for twenty years. Multezim is said to be the person who takes over the work of collecting state revenues, Mahmut Pasha from Tunisia, and therefore a tax cutter. He is the vizier of Tunisia; In other words, the Prime Minister Mustafa Haznedar worked during the time. Mustafa Haznedar will serve as prime minister from 1837 to 1873. Tunisian Mahmut Pasha is also a man trusted by Mustafa Haznedar. In this article, Tunisian Mahmut Pasha and his family, who are described as “thief” in the sources and claimed to have made a great fortune with this theft together with Mustafa Haznedar, will be mentioned. In particular, the documents of the Presidential Ottoman Archives will give information about the life of the pasha after his arrival in Istanbul and the situation of his family members. The purpose of this article is to introduce the general description of Tunisian Mahmut Pasha and his family.

Keywords: Tunisian Mahmut Pasha, Family, Ottoman Empire, 19th century, Taxpayer

GİRİŞ

Tunuslu Mahmud İbn İyâd olarak da bilinen Tunuslu Mahmud Paşa hakkında kaleme alınmış bir ansiklopedi maddesinin dahi olmaması, bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kendisi ve ailesi hakkında Osmanlı arşivinde onlarca belge bulunmasına rağmen, bugüne kadar Paşa hakkında müstakil bir çalışmanın yapılmadığı görülmüş ve bu eksikliğin giderilmesi amacıyla yola çıkılmıştır. “Tunuslu Mahmud Paşa kimdir?” sorusu sorulduğunda ve kaynaklara gidildiğinde açıkçası, onun hakkında geniş bilgi veren bir eserin ya da yazının olmadığı görülmüştür. Eldeki birkaç kaynaktan hareketle, onun hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Bu kaynaklarda ise genellikle Paşa’nın çok sıra dışı bir kimse olduğundan bahsedilir. Kaynaklardan en önemlisi Tunuslu Mahmud Paşa’nın, kendisi kadar sıra dışı olan kızı Hayriye Hanım hakkında araştırmalar yapıp 2016 senesinde edindiği bilgileri bir kitapta toplayan Adil Baktıaya’ya aittir (Baktıaya, 2016: 194).

Tunuslu Mahmud Paşa, 1805-1879 yılları arasında yaşamıştır ve yirmi yıl kadar Tunus’ta mültezim olarak çalışmış bir devlet adamıdır. Devlet gelirlerini toplama işini üstüne alan kişiye mültezim adı verilir. Dolayısıyla, Tunuslu Mahmud Paşa aslında bir vergi kesenekçisidir ve Tunus veziriekberi / başbakanı Mustafa Haznedar zamanında görev almıştır. Mustafa Haznedar, 1837-1873 yılları arasında otuz altı yıl boyunca bu görevini ifa eder. Tunuslu Mahmud Paşa ise Mustafa Haznedar’ın adamlarındandır. Adil Baktıaya, 2013 senesinde *Toplumsal Tarih* dergisine yazdığı bir yazıda Paşa’yı şöyle tanıtır:

Hayriye'nin babası olan Mahmud Ayad Paşa'nın çok renkli bir geçmişi vardı. Eski bir mültezim olan Paşa, yolsuzluk yaparken başbakana (vezir-i ekbere) ortaklık etmiş ve bütün Tunus'un vergilerini toplama yetkisini eline geçirmişti. Üstüne belki 'tedarikçi' diyebileceğimiz bir sıfatla Tunus ithalatında da önemli bir yetki kazanmış ve dev bir servet elde etmişti. Sonradan bu yolsuzluklar ortaya çıktığında Tunus Beyi, Fransa'ya kaçmış olan Mahmud Paşa Bin Ayad'ın peşine düştü. Paşa Tunus Hazinesi'ni soymakla suçlanıyordu. 1856'da İmparator III. Napoléon bu olayda bey ile Paşa arasında hakemlik yapmaya davet edildi. İmparator o sıralarda Tunus'taki malvarlığına el konmuş olan Mahmud Paşa'nın Tunus hükümetine 500.000 sterlin geri ödeme yapmasına hükmetmiş, ancak nihai anlaşmayı Tunus mahkemelerine bırakmıştı. Mahmud Paşa emekliye ayrılıp İstanbul'a yerleşmiş ve 1886'ya kadar olayda herhangi bir gelişme olmamış ya da en azından basına yansımamıştı. Ancak 1886'da oğullarından biri Tunus hükümetine karşı dava açmış ve 1,5 milyon sterlin talep etmişti. Olay sonradan yeniden unutulmuş ve 20 yılı aşkın bir süre sonra bir kez daha gündeme geldiğinde rakamlar 60 milyon sterline, 1913'te ise 73 milyon sterline ulaşmıştı (Baktıaya, 2013: 24).

Görüldüğü gibi, Paşa’nın ismi etrafında dolaşan olumsuz iddialar da söz konusudur. Bu iddialara bakıldığında Paşa’nın yolsuzlukla suçlandığı, Tunus’u dolandırdığı gibi bilgilere ulaşılmaktadır. Bütün bunların yanında, Paşa’nın olağanüstü bir serveti vardır ve eldeki kaynakların belirttiğine göre, kendisi bu serveti hırsızlık yaparak elde etmiştir. Üstelik bu serveti elde ederken yalnız da değildir. Tunus başbakanı Mustafa Haznedar’ın kendisine bu konuda yardım ettiği söylenenler arasındadır. Kısacası, bu iki kişinin birlikte devleti soydukları ve çok önemli bir kâr kaynağı elde ettikleri ileri sürülmüştür. Bu kaynaklardan en önemlisi ise Tunuslu Hayrettin Paşa’nın hatıralarıdır:

Gerçekten de zavallı eyaleti 20 yıl boyunca gönüllerince sömüren iki ortak milyonlar kazandılar. Hem kazançlarını emniyete almak hem de günün birinde nasıl olsa hırsızlıklarını öğrenecek olan beyin öfkesinden kendilerini korumak için çare aradılar. Bu amaçla başbakan, Mahmud bin Ayyâd'ı kazandıkları bütün paralarla birlikte ve yaptığı işlerin büyük bölümünün doğru dürüst bir hesabını vermeden hastalık bahanesiyle Fransa'ya gönderdi (Mzali ve Pignon, 1997: 22).

Kaynaklar, her ne kadar Tunuslu Mahmud Paşa’yı bu şekilde “hırsız” olarak ilan etse de o, tüm bu iddialara cevap niteliğinde bir tahrirat kaleme almıştır. Paşa, kendisi hakkındaki bu iddialara bu tahriratla cevap vermiş ve kendi suçsuzluğunu ispat etmeye çalışmıştır.¹

¹ Tunus’taki bu yolsuzluk meselesi ve Paşa’nın bu iddialara cevabı hakkında, belgelere dayanarak hazırlanan bir yazı için bk. Derya Kılıçkaya, “Bir Osmanlı Eyaletinde Yolsuzluk: Tunuslu Mahmud Paşa’nın Gözünden Kendisi Hakkındaki İddialar”, Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi, Cilt 4, Sayı 7, 2020, s. 12-25.

Tunuslu Mahmut Paşa, Tunus'tan Fransa'nın Paris şehrine gitmiş, orada bir süre kaldıktan sonra, 1857'de İstanbul'a yerleşmiştir. Kendisi, bitmez tükenmez gibi görünen servetiyle İstanbul'un çeşitli semtlerinde mülkler edinmeye başlar:

Kendisine Sultanahmet civarında bir konak, Çengelköy İstavroz'da bir yalı ve Çamlıca'da bir bağ satın almıştır (Bilgili, 2013: 174).

Kendisi hakkında arşivde bulunan ilk belge ise 1862 tarihlidir. Bu yazıda, özellikle Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde yer alan belgelerden hareketle, Tunuslu Mahmut Paşa ve ailesi hakkında bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

Belgeler ışığında Paşa ve ailesi hakkında bilgi vermeden önce, bu belgelerden edinilen bilgileri; Paşa'nın İstanbul'a gelişini, edindiği mülkleri, çeşitli girişimlerini, ailesini, aile bireylerinin durumlarını, görevlerini-statülerini, ilişkilerini vb. sarıh bir şekilde ve bir kurguyla vermek gerekir.

Tunuslu Mahmut Paşa, Tunus'tan Fransa'nın Paris şehrine gitmiş, orada bir süre kaldıktan sonra, emekliye ayrılarak 1857'de İstanbul'a yerleşmiştir. Paşa'nın İstanbul'a gelince ilk işlerinden biri, Çamlıca'da bir arazi satın almak olmuştur. O, bitmez tükenmez gibi görünen servetiyle, İstanbul'un başka semtlerinde de mülkler edinmeye başlar. Sultanahmet civarında bir konak ile Çengelköy İstavroz'da bir yalı da satın alan Paşa, böylelikle İstanbul'a gelir gelmez dikkatleri üzerine çeker.

Paşa, girişimciliği ile de ön planda gözüktür. Bir taraftan omnibüs imtiyazı almaya çalışır, diğer taraftan banka kurmak için girişimlerde bulunur. Üsküdar'da omnibüs işletmek için imtiyaz talep eder. Tramvay şirketi sahibi Karapano Efendi, zamanında tramvay imtiyazı sözleşmesine Üsküdar'da omnibüs de işleteceğini yazdırdığı için Paşa, işletme hakkını alamaz. Ancak, omnibüs işletme arzusundan vazgeçmeyecek ve devlete bunun için gerekli tezkireleri yine yazacaktır. Dolayısıyla, Nisan 1873'te Tunuslu Mahmut Paşa'nın devlete omnibüs arabalarını işletebilmek için bir daha başvuru yaptığı görülür. Paşa, yazdığı tezkirede Üsküdar'da insanların kira araba ve beygiriyle gidip gelmekte olduklarını ifade ederek bunların yerine kullanılacak omnibüs arabası işletme talebinde bulunur. Paşa'nın 1870'li yılların başında bir emlak bankası kurma girişiminin de olduğu bilinmektedir. Tunuslu Mahmut Paşa'nın bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu banka, faaliyete geçemez. Paşa, banka kurma arzusundan vazgeçmeyecektir. Daha sonra, bu sefer Millet Bankası isminde bir banka kurmak için faaliyetlerde bulunacaktır. Mustafa Fazıl Paşa ile birlikte bankanın kurulması için çalışan Paşa'nın, banka nizamnamesinin Şûrâ-yı Devlet / Danıştay tarafından incelenip kabul edildiği ve banka için ruhsat da verildiği bilinmektedir. Buna rağmen bu girişim de başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Paşa, bundan sonra girişimlerinin devamını getiremez. Devasa servetine rağmen sonradan başka büyük girişimde bulunmamasının sebebi ise ailesinin nüfuzunun gittikçe azalmasıdır.

Makalenin de konusu olan bu aile ve efradı hakkında bilgi vermek gerekirse şunlar söylenebilir: Arşiv belgelerinde Tunuslu Mahmut Paşa'nın iki eşinin adı geçmektedir. Bu durum, onun başka eşlerinin olmadığı anlamına gelmez. Ancak belgelerden hareket edilirse bu iki eşin adları şu şekildedir: Gülfem Hanım ve Paris'teki eşi Helen Azize Nuriye Hanım. Tespit edebildiğimiz kadarı ile Tunuslu Mahmut Paşa'nın sekiz çocuğu vardır ve bu çocukların yedisinin adı arşiv belgelerinde görülür. Bu çocukların, hangi hanımının evladı olduğu konusu ise belirsizdir. Yukarıda belirtildiği gibi, Tunuslu Mahmut Paşa'nın başka hanımları da olabilir.

Çocuklarından biri kızını Hayriye Hanım'dır. Ali Nuri Bey ile evlenmiştir. Ali Nuri Bey, İsveç kökenlidir ve 1879'da İstanbul'a gelip Müslüman olmuştur.

Bir diğer kızını Emine Hanım'dır. Hüseyin Bey ile evlenmiştir. Hüseyin Bey, II. Mahmut'un üçüncü ikbali Tiryal Hanım'ın yakınıdır. Üç çocukları olmuştur.

Kızı Sabiha Hanım, Fransa vatandaşıdır. Feridun bin İsmail Bey ile evlenmiştir.

Diğer kızının adı Latife Hanım'dır. Arşiv belgelerinde adı geçmez; fakat kendisinin Sami Paşazade Sezai Bey ile kısa süren bir evliliğinin olduğu bilinmektedir. Bir diğer kızının adı ise Celile Hanım'dır. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarı ile Tunuslu Mahmut Paşa'nın üç oğlu vardır. En büyüğü Ahmet Bey'dir. Ortanca oğlu Tahir Bey, Mustafa Fazıl Paşa'nın kızı Rukiye Hanım ile evlenir, iki çocukları olur. Küçük oğlu Musa Bey ise Üsküdar Belediye Müdürü olarak görev yapar.

Tüm bu çocuklar arasındaki ilişki, miras konusu yüzünden bozulacaktır.

Tunuslu Mahmut Paşa'nın Adının İlk Geçişi ve III. Napolyon

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde, Tunuslu Mahmut Paşa'nın ismi ilk olarak bir hırsızlık meselesi dolayısıyla geçer:

... *mumaileyh Mahmut Paşa'nın mukaddema hizmetinde bulunan Osman Efendi ile Hıdır ve Nurettin Ağalar* (COA, MVL/ 852-61, H-24.06.1279, 17 Aralık 1862)

tarafından gerçekleştirilen hırsızlık nedeniyle bir dava açıldığı anlaşılmaktadır. Bu belgede bahsi geçen hırsızlık, yukarıda sözü edilen ve Paşa'ya isnat edilen hırsızlık değildir. Paşa'nın bizzat kendisi hırsızlığa uğramıştır ve bu durum belgelere yansır. Tunuslu Mahmut Paşa, bu belgede "*Fransa devleti mahmilerinden*" diye tanıtılır. "Mahmi"; korunan, gözetilen kimse anlamına gelir. Gerçekten de Paşa, Fransa devletinin himayesi altında bulunan bir kişidir. Tunuslu Mahmut Paşa, Haziran 1852'de bir daha dönmek üzere Tunus'u terk eder ve Fransa'ya gider. Yukarıda Hayrettin Paşa'nın ifadesinde de görüldüğü gibi, hastalığını bahane ederek buraya kaçtığı düşünülmektedir. Mahmut Paşa, ciddi miktarda bir serveti de yanında götürmüştür. Paris'te ikamet ederek yasal olarak da istenen şartları sağlayınca Fransa vatandaşlığına geçmesi hiç de zor olmamıştır. Böylelikle kendisini güvence altına almış olur. Paşa'nın bir güvencesi daha vardır: O da İmparator III. Napolyon'dur. 2 Aralık 1852'de imparator ilan edilen III. Napolyon, 1856 senesinde Tunuslu Mahmut Paşa için açılan yolsuzluk davasında bizzat hakemlik yapmıştır. Kısacası, Paşa'nın bir hamisi durumundadır. Aynı zamanda III. Napolyon, Mahmut Paşa için önemli bir siyasi destek konumundadır. Bunun yanı sıra, Paşa'nın kızı Hayriye Hanım da babasını tanıtırken İmparator III. Napolyon'un "en samimi dostu" ifadesini kullanmaktan da çekinmemiştir (Baktıaya, 2016: 15 ve 21). Dolayısıyla, belgede Paşa'nın "mahmi" olarak tanıtılması anlamlıdır. Belgeye göre, Tunuslu Mahmut Paşa'nın eski kethüdaı, kâhyaları Paşa'nın bazı eşyalarını çalmışlardır. Paşa, suçlular için şikâyetinde bulunmuş ve dilekçe vermiştir. Paşa'nın bu şikâyetiyle ilgilenen Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Tahkik gibi yasama ve yargı organlarının, konu hakkında aralarında yazıştıkları anlaşılmaktadır.

Tunuslu Mahmut Paşa'nın Su Müdahalesi

Tunuslu Mahmut Paşa hakkında Osmanlı arşivinde yer alan ikinci belge ise bir müdahale ile ilgilidir:

Cennetmekân Sultan Mahmut hazretlerinin üçüncü ikballeri devletlü izzetlü hanımefendi hazretlerinin İstavroz'da kâin sahilhaneye cari su menbainâ Tunuslu Mahmut Paşa hazretleri tarafından olunan müdahaleden dolayı... (COA, A.}MKT.MHM. / 337 – 100, H-22.02.1282, 17 Temmuz 1865).

Paşa, vefat etmiş olan II. Mahmut'un üçüncü ikbalinin İstavroz'daki sahilhanesine akan su kaynağına müdahale ederek dikkatleri üzerine çekmiştir. Paşa'nın İstavroz'daki bu sahilhaneye akan suya karışmasının nedeni şu olabilir: Yukarıda da belirtildiği gibi Paşa, Çengelköy-Beylerbeyi taraflarına yakın İstavroz denilen mahalde bir yalı satın almıştır:

Çengelköy civarında yalısı olunca bugün aynı semtte, Hamam Çeşmesi Sokağı'nın köşesinde yer alan ve sokağa adını veren çeşmeyi de onartmış, aslında Yusuf Ziya Paşa'nın kendi karısı için yaptırmış olduğu bu çeşmenin kitabesine 'Ayyadzâde' olarak kendi adını da ilave ettirmiştir (Baktıaya, 2016: 19).

Aynı bölgede, II. Mahmut'un üçüncü ikbalinin de yalısı vardır. Ancak Paşa, yaşam mekânlarının su ihtiyacını karşılamak üzere, bazı düzenlemeler/faaliyetler yapmak zorundadır. Komşular arasında su kaynakları/su yolları temin ve inşasında yaşanabilecek ama önceden öngörülemeyen muhtemel meselelerden birini, Paşa da yaşamış olmalıdır.

Buna benzer bir mesele daha söz konusu olur. Yukarıda, Paşa'nın İstanbul'a gelince Çamlıca'da bir de arazi satın aldığı ifade edilmişti.² Arşivde, Paşa hakkında karşımıza çıkan üçüncü belge, bu arazi ile ilgilidir:

Tunuslu ferikânından saadetlü Mahmut Paşa hazretlerine mübayaa olunmuş olan bağında hafr edilen iki kuyunun civarında bulunan devletlü Tiryal Hanımefendi hazretlerinin arazi-yi halilelerinde (COA, MVL / 878-9, H-10.07.1283, 18 Kasım 1866).

Belgede belirtildiğine göre Paşa, bu araziyi Paris sefiri Saffet Mehmet Esat Paşa'dan satın almıştır. Sonradan Tunuslu Bağ / Korusu³ diye meşhur olacak bu arazide, iki adet kuyu açan Paşa'nın bu

² Arazinin yüzölçümünü gösterir bir plan arşivde bulunmaktadır: COA, PLK.p. / 376-, Sene 1900.

³ Tunuslu Mahmut Paşa'ya ait bu arazi veya koruda geçen Sami Paşazade Sezai'nin yazdığı bir hikâye bulunmaktadır. Paşa'nın bu korusu ve hikâye hakkında daha geniş bilgi için bk. Derya Kılıçkaya, "Tunuslu Mahmut Paşa'nın Korusunda Geçen Bir Sami Paşazade Sezai Hikâyesi", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3 (2), Ağustos 2019, 278-287.

hareketi, II. Mahmut'un üçüncü ikbali olan Tiryal Hanımefendi'yi rahatsız eder. Tiryal Hanımefendi'nin, açılan kuyuların civarında bir arazisi bulunmaktadır:

Semtin en büyük arazisi Yusuf İzzettin Efendi köşkleri olarak biliniyordu. Bu arazi, vaktiyle Hazine-i Hassa'ya aitti. Parklar ve bahçelerle dolu olan bu arazi, aslında II. Mahmut zamanında onun gözdelelerinden Tiryal Hatun için yaptırılmış tek bir köşktü. Arazisi içinde sonradan başka köşkler ortaya çıkacak, nihayetinde Hazine-i Hassa arazisi içinde ortaya çıkan bu köşkler II. Abdülhamit tarafından Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzettin'e verilecektir (Baktaya, 2016: 24).

Onun belirttiğine göre, bu kuyular arazide bulunan sulara zarar vermiştir. Bu konuda bir şikâyetle bulunmuş ve böylelikle Paşa'nın arazide açtığı kuyular, arşiv belgelerinde söz konusu edilmiştir. Paşa, herhangi bir Osmanlı bireyi gibi su kaynağını satın almak, çıkarılan suyu su yolları ile konağına taşımak ve kullanmak hakkına sahiptir. Bunları yaparken komşuları ve diğer hak sahipleriyle ihtilaflar yaşayabilir. Görüldüğü kadarıyla o, komşularıyla bu tip anlaşmazlıklar yaşamıştır.

Paşa'nın Evinin Duvarlarını Yükseltmesi

Paşayla ilgili arşivde karşılaşılan dördüncü belgeden, onun bazı insanlara rahatsızlık verdiği ve konunun devlete yansıdığı görülmektedir. "Şehremânet-i Celîlesine" yazılan yazı şöyle başlar:

Tunuslu Mahmut Paşa'nın Çamlıca'da kâin bağında iki taraf duvarı üzerine lüzumundan fazla irtifada inşa ettirmiş olduğu panjur hakkında... (COA, A. }MKT.MHM. / 425-36, H-16.07.1285, 2 Kasım 1868).

Tunuslu Mahmut Paşa, Çamlıca'daki arazisinin iki tarafında bulunan duvarları üzerine "lüzumunda fazla irtifada" panjur inşa ettirmiştir. Bu durum "ebniye", binalar hakkındaki nizamnameye aykırıdır. Paşa'nın, yaptığı bu iş dolayısıyla mahkemeye sevk edildiği görülmektedir. Ahmet Semih Mümtaz, Paşa'nın bu işe kalkışma nedenini eserinde şöyle anlatmıştır:

Mal-i Karun'a sahip Tunuslu Mahmud Paşa'nın köşkü⁴ Mustafa Fazıl Paşa'nın ta karşısında ve yine Millet Bahçesi'ne yakındı. Asıl zevk u tarab bu hanede cari idi. Paşa'nın cariyelerini bahçedeki küçük havuzda yüzdürürken harem dairesinde ve selamlık köşkünde gece gündüz kalabalıklı ıyş u nuş devam ederdi. Bahçeye nazır komşu evlere birer balkon vazifesi görür hem o evlerin sahiplerini hem de misafirlerini tenşit ederdi. Sonradan bunun farkına varan Paşa, köşkün diğer komşu köşklere bitişik olan duvarları üzerine eflake ser çeken tahta perdeler ördürmüştü, bu yüzden Mabeyinci Emin Bey'le aralarında senelerce süren davalar açılmıştır (Ahmet Semih Mümtaz, 2011: 108).

Paşa'nın duvar yüksekliğini artırması yüzünden, Sadaret ile Şehremaneti arasında yazışmalar gerçekleşmiştir. Paşa'nın bu tür eylemleri, hukuk kurallarını zorladığını yahut hakları çerçevesinde gücünü ve ilişkilerini de kullanarak hareket edebildiğini gösterebilir.

Paşa'nın Banka Kurma Girişimleri

Paşa'nın 1870'li yılların başında bir emlak bankası kurma girişiminin de olduğunu bilinmektedir. Arşiv belgelerinde, Paşa'nın imzasının da yer aldığı bu tasarının belgeleri Fransızca olarak yer almaktadır (COA, HR.İD / 236-47, 7 Temmuz 1870, HR.İD / 236-48, 19 Kasım 1870, HR.İD / 236-49, 3 Nisan 1871). Ancak bu tasarının hayata geçemediği anlaşılmaktadır:

Basına yansıyan diğer bir banka kuruluş haberi ise Tunuslu Mahmud Paşa'nın girişimine öncülük ettiği emlak bankasıydı. Ancak bu haberlerde henüz girişimin olgunlaşma aşamasında olduğu, sermaye ve diğer özelliklerinden bahsedilmediği yalnızca İstanbul'da ve vilayetlerde şubelerinin olacağı bilgisi yer alıyordu (Ortabağ, 2018: 56).

Paşa, banka kurma arzusundan vazgeçmeyecek, daha sonra ise bu sefer Millet Bankası isminde bir banka kurmak için faaliyetlerde bulunacaktır. Mustafa Fazıl Paşa ile birlikte bankanın kurulması için çalışan Paşa'nın, banka nizamnamesinin Şûrâ-yı Devlet / Danıştay tarafından incelenip kabul edildiği ve banka için ruhsat da verildiğini bilinmektedir:

⁴ "Köşk, Kısıklı'nın Sarıkaya mevkiinde idi. Yeri için, Esmâ Sultan Kasrı bahsine bakınız. Harem ve selamlıklı, 46 odalı, bu büyük köşkten günümüze geniş bahçe kapısı ile yüksek duvarları kalmıştır. İstavroz Deresi'ne kadar uzanan kademeli, çok büyük bahçesinde ise, yalnız iki çam ağacı görülmektedir" <https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/erehber/saraylar-kasirlar-koskler/47/tunuslu-mahmut-ayad-pasa-kosku/912>

Maksadı sarraflık ve ticaretten ve sanayie müteallik muamelat icrasından ibaret olarak Memalik-i Osmaniye 'de Millet bankası namıyla bir şirket teşkili hakkında Tunuslu Mahmut bin İyâd tarafından takdim olunup Şûrâ-yı Devlet 'e havale verilen istid'â ile... (COA, ŞD / 2869-36, H-8 .09.1289, 9 Kasım 1872, İ.MMS. / 46-1936, H-24.01.1290, 24 Mart 1873, A.)MKT.MHM. / 453-68, H-06.03.1290, 4 Mayıs 1873).

Bankanın kurulduğu, ancak faaliyete geçemediği anlaşılmaktadır:

Mustafa Fazıl Paşa ve Tunuslu Mahmut Paşa'nın önderliğinde kurulması planlanan sermayesinin yarısından fazlasına İstanbul'daki muteber Müslüman ahali ve sermayedarın kayıt olduğu basına yansıyan bankanın yönetim kurulu başkanlığını Mustafa Fazıl Paşa üstlenecekti. Kuruluş izni alan bankanın yönetim kurulu başkanlığına Mahmut Paşa tayin edildi. Sermayesine Avrupalı sermayedarların da katılması beklenen bu bankanın faaliyete geçemediği anlaşılmaktadır (Ortabağ, 2018: 58 ve 300).

Paşa, bu bankayı “emlak, mahsulat, arazi vesaireye akçe ikrazı”, bu gibi işlerde borç verebilmek için kurmak ister (COA, ŞD / 2397-29, H-27.12.1289, 25 Şubat 1873). Tunuslu Mahmut Paşa'nın bu girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu banka da faaliyete geçememiştir. Paşa, bundan sonra girişimlerinin devamını da getiremeyecektir. Adil Baktıaya'nın yorumuna göre, Paşa'nın devasa servetine rağmen sonradan başka büyük girişimde bulunmamasının sebebi, ailenin gittikçe nüfuzunun azalmasıdır:

Paşa'nın bu girişimlerin devamını getirememesine, devasa servetine rağmen sonradan başkaca büyük bir girişimde bulunmamasına bakılırsa ailenin nüfuzu azalmaktadır. Bunun yaşandığı tarih de anlamlıdır. Kendisinin hamisi olan III. Napolyon kısa bir süre önce Prusya karşısında hezimete uğrayarak iktidardan düşmüş, böylece kimi zaman sarayla küçük bazı anlaşmazlıklara düşecek kadar cüretli olan paşa, önemli bir siyasi destekten yoksun kalmıştır (Baktıaya, 2016: 21).

Bu önemli dönüm noktası, ailenin güç kaybetmesine neden olur.

Paşa'nın Omnibüs İşletme Talebi

Paşayla ilgili arşivdeki bir başka belge ise omnibüslerle ilgilidir. Öncelikle “omnibüs” kelimesi üzerinde durmak gerekirse şunlar söylenebilir:

Bu kelime Latince 'om-ni-büs' kelimelerinden mürekkebe olup manası umuma mahsus, herkes için demektir. Umuma mahsus arabalara ve emsâli vesâit-i nakliyeye alem olmuştur (Ergin, 1995: 2581).

Kısacası, omnibüs karada seyreden bir toplu ulaşım aracıdır ve bugünkü dolmuş ve otobüsün işlevine sahiptir. Bugünün dolmuşları mesabesinde olan omnibüsler, on- on iki kişilik atla çekilen araçlardır ve İstanbul'a İstanbul Tramvay Şirketi vasıtasıyla 1872'de gelmiştir. Ancak, 1860 senesinde oluşturulmuş bir mukavele örneğinde, Hacı Manuk Efendi adlı bir kişiye Üsküdar tarafında, yirmi beş yıl süre ile omnibüs işletme imtiyazının verildiği bilinmektedir; fakat bahsi geçen omnibüslerin, 1860'lı yıllarda Üsküdar'da çalıştığına dair kesin bir bilgi yoktur.

“Şehremânet-i Celîlesine” yazılan yazı şöyle başlar:

Atufetlü efendim hazretleri Tunuslu Mahmut bin İyâd'ın Üsküdar'da omnibüs işletmek için talep ve istid'â eylediği imtiyaza dair emanet-i celîlilerinden varid olan evrak nâfia dairesinde mütalaa olunduktan sonra çünkü malum-ı atûfîleri buyurulduğu üzere Karapano Efendi'nin bir sene zarfında Üsküdar'da tramvay tesis ve inşa eylediği hâlde tramvay mevkîflerine yolcu taşımak için omnibüs dahi işletebilmesi kendisiyle mün'akid olan mukavele ahkâmı iktizasından bulunduğundan efendi-i mumaileyh celb ile Mahmut bin İyâd'ın suret-i istid'âsı kendisine tebliğ ve Çamlıca'da tramvay tesisine vakt-i mübaşeret edeceği sual olunduktan işbu tramvayı yapmaya bu günlerde teşebbüs etmek tasarrufunda olduğu hâlde fennen ve mevkiyen ol tarafta tramvay inşası kabil olmayacağını... (COA, ŞD / 675-14, H-29.12.1287, 22 Mart 1871).

Paşa, Üsküdar'da omnibüs⁵ işletmek için imtiyaz talep etmektedir. İki veya dört atla çekilen bu araçları işletmek üzere Tunuslu Mahmut Paşa'nın bir başvuruda bulunduğu anlaşılmaktadır. Paşa'nın yaptığı bu başvurunun kabul edilmediği görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, Paşa'dan önce davranan ve zaten

⁵1870'li yıllarda omnibüs adlı ulaşım aracının dönemin mizah gazeteleri tarafından nasıl anlatıldığını anlamak için bk. Derya Kılıçkaya, *İlk Dönem Mizah Gazetelerinde İstanbul Hayatı*, Dan. Ali, Şükrü Çoruk, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mart 2015.

kendisinde Üsküdar'da tramvay inşa etmek için imtiyaz bulunan Karapano Efendi, zamanında tramvay imtiyazı sözleşmesine Üsküdar'da omnibüs de işleteceğini yazdırdığı için, işletme hakkını Paşa alamamıştır:

Karapano Efendi beş sene içinde inşa edeceği bu tramvaya çevreden yolcu taşımak üzere omnibüs de işleteceğini imtiyaz sözleşmesine yazdırmıştı. Her ne kadar Karapano Efendi o günlerde teknik olarak o bölgede tramvayı inşa edemeyeceğini fark etmiş olsa da omnibüs işletme hakkını Mahmut Paşa'ya kaptırmak istememiş, imtiyaz sözleşmesinin ilgili maddesini devreye sokmuştu (Baktıaya, 2016: 20).

Tarihler, Nisan 1873'ü gösterdiğinde Tunuslu Mahmut Paşa'nın devlete omnibüs arabalarını işletebilmek için bir daha başvuru yaptığı görülür. Üsküdar'da insanlar hâlâ kira araba ve beygirleriyle gidip gelmektedirler. Bu yüzden Paşa, bunların yerine kullanılabilecek omnibüs arabası işletme talebinde bulunur. Paşa'nın tezkiresi arşivde yer alır:

Üsküdar'da omnibüs arabaları işlemesine dair Tunuslu Mahmut Paşa'nın tezkiresi (COA, ŞD/ 2875-4, H. 18.02.1290, 17 Nisan 1873).

Paşa'nın bu girişiminin de olumsuz sonuçlandığı anlaşılmaktadır.

Paşa'ya Nişan Verilmesi

Tüm bu çabalar arasında Tunuslu Mahmut Paşa, 1871'de Sultan Abdülaziz'den ikinci dereceden Mecîdî nişanı almayı başarır:

Hidiv-i Mısır müteveffa fehâmetlü paşa hazretlerinin damatları devletlü Mansur Paşa hazretlerine birinci dereceden ve Tunuslu saadetlü Mahmut Paşa'ya dahi ikinci dereceden bir rif'at-i nişan-ı Zışan-ı Mecidi ihsan buyurulmuş olduğundan... (COA, İ.MTZ.(05)TAL. / 3 – 189, H-11.05.1288, 29 Temmuz 1871).

Mecîdî nişanı, Sultan Abdülmecid'e nispetle bu adı alan ve halk arasında Mecîdiye nişanı olarak bilinen bir Osmanlı nişanıdır.

Paşa'nın Mülkünü Kullanılmak Üzere Tahsis Etmesi

Paşa'nın Çengelköy-Beylerbeyi taraflarında bir sahilhanesinin, yalısının olduğundan bahsedilmişti. 1877- 1878 Osmanlı Rus- Savaşı sırasında Paşa'nın, İstanbul Sultanahmet civarındaki konağı ile bu yalısını ordunun hizmetinde kullanılmak üzere gönüllü olarak tahsis ettiği anlaşılmaktadır:

Tunuslu Mahmut Paşa hakkında mukaddema İstanbul'da vâki konağını muhâcirin ve mecrûhîne terk eylediği gibi bu kere de Beylerbeyi'nde kâin sahilhanesini hastahane ittihaz olunmak üzere tahsis ettiği ... (COA, DH.MKT. / 1320-83, H-26.09.1294, 4 Ekim 1877).

Paşa, böylelikle bu iki mülkünü “muhacirin ve mecrûhîne” tahsis etmiş olur. Beylerbeyi'ndeki sahilhaneyi ise hastane olarak kullanılması için tahsis etmiştir. Tunuslu Mahmut Paşa, 1879 senesinde vefat edecektir. 1879'da daha önce bir müddet muhacirlerin iskân edildiği Dersaadet'teki, Sultanahmet'teki konak ve Beylerbeyi'ndeki sahilhane tahliye edilecek, anahtarı ise Paşa'nın adamı Murat Ağa'ya teslim edilecektir (COA, HR.TH. / 30-58, M-24.03.1879). Anahtarın teslim edilmesinden Paşa'nın, bu mülkleri bağışlamayıp tahsis ettiği anlaşılır.

Paşa'nın Mirası Meselesi

Vefatından sonra Paşa'nın adı, arşiv belgelerinde hep terekisiyle / mirasıyla birlikte anılacaktır. Yukarıda da belirtildiği gibi Paşa, aynı zamanda Fransa vatandaşdır ve bu durum Osmanlı Devleti'nin aklını karıştırmaktadır. Dolayısıyla, Fransa ile Osmanlı arasında konu hakkında yazışmalar başlar. Hariciye Nezareti Tercüme Odası ise gelen yazıları tercüme ederek konuya açıklık getirmeye çalışır (COA, HR.TO. / 365-24, 05.05.1880).

İşin içine şeyhülislamlık makamı dahi girmiştir. Paşadan kalan miras bir dava konusu olmuş ve bu davaya müdahaleye Meşihat'ın müdahaleye hakkı olup olmadığı tartışılır olmuştur. Babîâli, Meşihat yoluyla Paşa'nın eski bağışlarını da gündeme getirerek duruma müdahale etmeye çalışır. Tunuslu Mahmut Paşa'nın Fransa'da da mirası vardır ve bu konu Fransız mahkemelerinde görüşülmektedir. Konu hakkında Fransa Sefareti'nden gelen önergeler şeyhülislamlık makamına iletilir:

Mahmut Paşa bin İyâd'ın terekisi Fransız olduğu ve zaten ise Fransız muhâkemesinde ve tespit bulunduğu cihetle... (COA, HR.TO. / 366-54, 21 Kasım 1882).

Mahmut Paşa, Fransa'da bulunduğu sıralarda Paris'te çok sayıda mülk satın almıştır. Bu mülklerin arasında, oteller hatta tarihi bir şato bile yer almaktadır. Adil Baktıaya'nın verdiği bilgiye göre, bugün

hâlen Paris'te Paşa'nın adını taşıyan bir pasaj ve sokak bulunmaktadır. Tunuslu Mahmut Paşa'nın ünlü ressam Delacroix tarafından bir portresinin de yapıldığı bilinenler arasındadır (Baktıaya, 2016: 15).

Bu gibi mülkler, Paşa'nın ölümünün ardından söz konusu olmuştur. Ancak, tüm bunların yanı sıra, belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Paşa'nın, Paris'te bıraktığı bir eşi de bulunmaktadır. Arşivde "Helen Azize Nuriye Hanım" olarak geçen hanımefendinin, aslen Fransız olduğu isminden anlaşılır. Kendisinin Dersaadet'te Sultanahmet civarında sahibi olduğu bir hane vardır. Bu hane, yukarıda adı geçen, Paşa tarafından savaş zamanında muhacirlerin ve yaralıların kullanımına sunulan, savaştan sonra ise tahliye edilerek Paşa'nın adamı Murat Ağa'ya anahtarı teslim edilen hane olmalıdır. Bu evin, Paşa'nın ölümünün ardından Fransa'da bulunan eşine geçtiği anlaşılmaktadır. Helen Hanım, bu evi kiraya vermek istemektedir. Dersaadet'te Vaniköyü'nde oturan İbrahim Paşazade Mehmet Ali Bey'e bir vekâletname vermiştir. Bu vekâletnamenin Türkçesi arşivde yer almaktadır:

Müteveffa Mahmut bin İyâd'ın zevce-i metrukesi olup Paris'te 'Şanzelize' Caddesi'nde doksan dokuz numaralı hanede sakin bulunan 'Helen Azize Nuriye' Hanım... (COA, HR.TO. / 559-39, 1882).

Dersaadet'te Sultanahmet civarında yer alan bu konak, 1883 senesinde bir kez daha belgelere yansyacaktı; çünkü bu sefer Tunuslu Mahmut Paşa'nın konağına Kız Sanayi Mektebi'nin taşınması istenmektedir:

Bîvâvegân etfâl-i inâsın tahsil-i hizmet ve marifet eylemesi zımında mukaddema Yedikule'de küşâd edilmiş olan mektebin muvakkaten münasebetsizliği hasebiyle cemiyetine killet geldiğinden maada idaresi dahi kesb-i müşkilât eylediğinden vaktiyle bu mektebe sermaye vaz' u tahsis ederek idaresi talebelerin... (COA, İ.DH./ 881-70247, H-08.06.1300, 16 Nisan 1883).

Belgede, daha önce Yedikule'de açılmış olan bu mektebin mevki olarak münasebetsizliğine değinilir. Bunun yanı sıra mektebin öğrenci nüfusu da çoğalmıştır. Dolayısıyla, okulun idaresi zorlaşmaktadır. Bu sebeple, mektep açısından daha elverişli olduğu düşünülen Tunuslu Mahmut Paşa'nın konağına nakli düşünülmektedir. Anlaşıldığı kadarı ile konak, devlet tarafından okul için kiralanmak istenir. Bu belge ile bu konuda padişahın izin alınmaya çalışılır.

Paşa'nın ardında bıraktığı miras konusu büyüyükere karışık bir hâl alır. Arşivde yer alan bir belgeden, İngiltere vatandaşlığı da bulunan ve Tunus'ta ikamet eden Hamit Paşa isimli bir kişinin ve arkadaşlarının da Mahmut Paşa'nın mirası hakkında dava açtıkları ortaya çıkar (COA, HR.TO/ 206-81, 6 Eylül 1883). Konu hakkında Fransa Sefareti baştercümanının yazdığı belgeden anlaşıldığı üzere, bu davaya Anadolu Kazaskerliğinin müdahale etmemesi hakkında Sadaret'e bir mektup yazılmıştır.

Çamlıca'daki Köşk ve Arazi ile Paşa'nın Çocukları, Damatları

Tunuslu Mahmut Paşa'nın Çamlıca'daki köşkü 26 Mart 1881'de, üç bekçiye rağmen hırsızlar tarafından soyulur. Bekçi İbrahim, Nikola ve Olimpa'nın sözlü ifadelerinin Fransızcaları arşivde yer alır (COA, HR.TO./ 558-116, 26 Mart 1881).

1879 senesinde vefat eden Tunuslu Mahmut Paşa'nın miras davaları devam ederken diğer taraftan bu miras, bir şekilde hesapsızca tükenmektedir. 1880'li yılların ortalarında Tunuslu ailesi, korularındaki ağaçları dahi satmak mecburiyetinde kalacaklardır. Varisler, Tunuslu Mahmut Paşa'nın ölümünden sadece altı sene sonra servetlerini tüketip korularındaki ağaçlardan medet umacaklardır (Kılıçkaya, 2019: 278-287). Kısacası, Tunuslu Mahmut Paşa'nın ölümünün ardından geçen yirmi yıla yakın sürede servetin önemli bir kısmı erimiştir (Baktıaya, 2016: 47).

Kızı Emine Hanım ve Damadı Hüseyin Bey

Arşivlerde yer alan bir başka belge ise Paşa'nın damadı ve kızıyla ilgilidir:

Mukaddema nezaret-i aliyyelerinden bilihtiyaren familyasıyla beraber Bursa'ya gönderilmiş olan Tunuslu müteveffa Mahmut Paşa damadı Hüseyin Bey'in zevcesi Emine Hanım'ın orada zarurete duçar olduklarından Paris'te ve Tunus'ta bulunan emlakına ait bazı hususu tasvir etmek ve dört beş ay zarfında avdet eylemek üzere... (COA, DH.MKT. /1518-104, H- 24.10.1305, 4 Temmuz 1888).

Paşa'nın "Emine" adında bir kızı bulunmaktadır ve kendisi Hüseyin Bey isimli bir kişiyle evlidir. Hüseyin Bey, yukarıda da ismi geçen ve Tunuslu Mahmut Paşa'nın korusunun civarında arsası bulunan II. Mahmut'un üçüncü ikbali Tiryal Hanım'ın yakınlarından. Hüseyin Bey ve eşi, daha önce devlet tarafından ailesiyle birlikte Bursa'ya sürülmüştür. Yıl, 1888'dir. Paşa'nın ölümünün ardında neredeyse

on sene geçmiştir. Tunuslu Mahmut Paşa'nın kızı, ailesiyle birlikte ekonomik açıdan güçlük çekmektedir. Bu yüzden, Paris ve Tunus'ta bulunan mülkleriyle ilgili işlem yapmak isterler, ancak Bursa'dadırlar ve tüm bunları yapabilmek için Paris ve Tunus'a gitmeleri icap eder. Konu hakkında Zabtiye Nezaretinin görüşü alınmıştır. Belgede, Hüseyin Bey ve eşinin gönderildikleri Bursa'da "zarurete duçar" olduklarından bahsedilir. Üstelik Paris ve Tunus'taki mülkler için de hukuki işlemlerin onlar tarafından takibi gerekmektedir. Bu konuda, Hüseyin Bey'in bir arzuhâl verdiği anlaşılır. İzin isteyen Hüseyin Bey'in talebi Sadaret'e de iletilmiştir (COA, DH.MKT, / 1526-61, H-20.11.1305, 29 Temmuz 1888).

Bir başka belgede ise Tunuslu Mahmut Paşa'nın damadı Hüseyin Bey'in padişaha ve Mabeyn-i Hümayûn Başkitabetine yazdığı arzuhâl görülmektedir (COA, Y..PRK.AZJ. / 20- 49, 11 Teşrinievvel 1307, 23 Ekim 1891). Bu arzuhâlde Hüseyin Bey, kendisinin kötü niyetli kimseler yüzünden, soru sorulmaksızın ve cevap alınmaksızın Bursa iline sürüldüğünden bahseder. Kendisi, çoluk çocuğuyla beraber altı buçuk senedir bu şehirde yaşamaktadır ve bir aylığı dahi yoktur. İfadesine göre, sokak ortasında kalmıştır. Bu altı buçuk sene zarfında, mazlumiyet ve mağduriyet içinde yaşamıştır.

Yukarıda, Hüseyin Bey'in Tunus ve Paris'e gidip mirasla ilgili hukuki işlemleri takip edebilmek adına izin istediği görülmüştü. Bu belgeden anlaşıldığı kadarıyla bu izin verilmiş ve aile, önce Tunus'a, oradan da Paris'e gitmiştir. Hüseyin Bey, padişaha ve Mabeyn-i Hümayûn Başkitabetine yazdığı bu arzuhâlleri Paris'te ikamet ettikleri bir otelden yazmaktadır. Eşi Emine Hanım'ın babasından kendisine intikal eden miras ise davalık durumdadır ve hukuki süreç devam etmektedir. Emine Hanım'ın hakkı olan meblağı alabilmesi için ise haylice bir zamana ihtiyaç vardır. Hâlbuki Hüseyin Bey ve ailesi, "kırk paraya" muhtaç bir şekilde yaşamlarını sürdürmektedirler ve zaruret içinde bulunmaktadırlar. Emine Hanım, miras davasını halledebilmek için Hüseyin Bey ile birlikte Paris'e gidebilmiştir ve mahkemeye müracaatını da yapmıştır. Ancak o da üç çocuğuyla beraber orada perişan bir hâldedir. Hüseyin Bey, padişah II. Abdülhamit'e bu durumunu anlattıktan sonra, uygun görülen bir maaşla memuriyete atanmak istediğini dile getirir. Arzuhâlin sonunda ise ismini şöyle yazar:

Mağfure Tiryal Hanım Mensubatından Tunuslu Mahmut Paşa Kullarının Damadı Köleleri Hüseyin.

Bu imzadan, Hüseyin Bey'in yukarıda da adı geçen II. Mahmut'un üçüncü ikbali Tiryal Hanımefendi'nin yakınlarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Tiryal Hanımefendi'nin Tunuslu Bağ'ının civarında bir arazisinin bulunduğu da yukarıda belirtilmiştir.

Hüseyin Bey, Mabeyn-i Hümayun Başkitabetine de bir arzuhâl yazmıştır. Arşivde aynı numarada kayıtlı olan bu arzuhâlde de cezalarını görmüş birkaç zalim ve gaddarın yüzünden Bursa vilayetine sürüldüğünü belirtir:

Devletlü efendim hazretleri aczleri ceza-yı sezalarını görmüş birkaç zalim ve gaddarın zulm ve gadriyle Bursa vilayetine nefy olunduğum esnada Paris'te ve Tunus'ta bulunancedd-i hukukumuz ötekinin berikinin elinde mahvolmuş olduğu cihetle... (COA, Y..PRK.AZJ. / 20- 49, 11 Teşrinievvel 1307, 23 Ekim 1891).

Paris'te ve Tunus'ta bulunan, Tunuslu Mahmut Paşa'dan kalan kimi emlak ise kendi ifadesine göre ötekinin berikinin elinde mahvolmuştur. Bu yüzden, önce Tunus'a sonra da Paris'e gidilip konu hakkında mahkemeye başvurulmuştur. Ancak tüm bunlar sırasında parasızlık bu aileyi mahvetmiştir. Hukuki süreç devam ettiğinden Paşa'dan kalan ve hakları olan mirası elde edebilmeleri için beklemek zorundadırlar. Hüseyin Bey, maaşlı bir iş talebini bu arzuhâlde de yineler ve imzasını şöyle atar:

Üçüncü İkbali Tiryal Hanım Merhumenin Mensubatından Tunuslu Mahmut Paşa Damadı Kulları Hüseyin.

Tüm bu arzuhâllerin sonunda, bakıldığında kendisinin Kantar İdaresi Müfettişi olarak İstanbul'a tayin edildiği görülmektedir:

Kızlarından Emine Hanım, Bursa'da sürgün olan kocası Hüseyin Bey ile birlikte babasının İstanbul ve Paris'teki mal varlığını ayrıntılı bir şekilde araştırmıştı. Hüseyin Bey'in eşi ile birlikte miras işlerini takip edebilmesi için önce sürgün cezası kaldırılmış, sonra da Kantar İdaresi Müfettişi olarak İstanbul'a tayini yapılmıştı (Bilgili, 2013: 175).

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, bu ailenin bir süre başı miras ve borç meseleleriyle derde girecektir. Emine Hanım ve Hüseyin Bey'in Paris'te ikamet eden kızları için borç ihbarnamesi düzenlenecek fakat aile, bu borcu kabul etmeyecektir (COA, HR.UHM. / 79-22, TARİHSİZ).

Temmuz 1899 tarihli iki belgede ise Tunuslu Mahmut Paşa'nın damadı olup yazdığı arzuhâllerden sonra Kantar İdaresi Müfettişi olan Hüseyin Bey'in ismi bir daha geçer (COA, BEO/ 1332-99899, H-

22.02.1317, 2 Temmuz 1899. / DH.MKT. / 2223-35, H-10.03.1317, 19 Temmuz 1899). Tunuslu Mahmut Paşa'nın mirası nedeniyle Tunus, Cezayir ve Paris mahkemelerinde davalar devam etmektedir. Hüseyin Bey'e, davalarda bulunabilmesi için izin verilir. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla izin müddeti altı aydır.

Kızı Hayriye Hanım ve Damadı Ali Nuri Bey

Tunuslu Mahmut Paşa'nın bir diğer kızı ise yukarıda da ismi geçen Hayriye Hanım'dır. 1873'te İstanbul'da doğup 1944'te vefat eden Hayriye Hanım, aslen Tunuslu olan bu aileye mensuptur. Kendisi hakkında arşiv belgelerinde yer alan en eski belge ise 5 Ağustos 1892 tarihlidir. Babasından miras kalan Çamlıca'daki bir araziden kendisinin mirastaki hakkı oranındaki bir arsayı hayır işi olsun diye Darülaceze'ye bağışlamak ister. Bu arsayı bağışlamaya hazır olduğunu ifade ederek başvuru yapan Hayriye Hanım, zenginliğinden bu hayrı yapabilmektedir (Baktıaya, 2016: 11-12). Belgeden anlaşıldığına göre, eğer darülaceze başka bir mahalde yapılmak istenirse o zaman Hayriye Hanım, zikredilen arsanın yarısının devletçe kabul edilmesini rica eder:

Pederi Tunuslu müteveffa Mahmut Paşa'dan veresesine intikal Çamlıca'da vâki arazisinde hissesine isabet eden arsaya darülaceze inşa olunmak üzere... (COA, DH.MKT. / 1982 – 111, H-11.01.1310, 5 Ağustos 1892).

Hayriye Hanım, bu hayrı nedeniyle sadrazamdan “Üçüncü Rütbeden Şefkat Nişanı” alacaktır:

Devletlü efendim hazretleri pederi Tunuslu müteveffa Mahmut İyâd Paşa'dan intikal eden Çamlıca'da vâki arazisinden hissesine isabet eden arsayı darülaceze inşa olunmak üzere bir hizmet-i müfthire olarak terk ve teberru edeceğine ve darülacezenin başka bir mahalle inşası kararlaştırılmış olduğu hâlde menfaatinde istimal olunmak üzere mezkur arsanın nısfının kabulü istid'âsına dâir müteveffa-yı mumaileyhin kerimelerinden Hayriye Hanım tarafından verilen varakanın gönderildiğini şamil Dahiliye Nezaret-i Celilesinin tezkeresi ahz u takdim kılınmış olmakla zikr olunan arsanın kabulü... (COA, Y..A...RES. / 60- 14, H-25.01.1310, 19 Ağustos 1892).

Devlet, zikrolunan arsayı kabul etmiş ve bunun için kendisine nişan uygun görülmüştür. Hayriye Hanım, bu tarihlerde Ali Nuri Bey ile evlidir:

Theodor Herzl'in ifadesiyle bir 'Osmanlı Vikingi' olan İsveç kökenli Gustaf Noring, 1879 yılında İstanbul'a gelerek Müslüman olmuş ve Ali Nuri ismini almıştı. Osmanlı Hariciyesinde göreve başlayan Ali Nuri, çeşitli diplomatik görevlerden sonra Rotterdam Başkonsolosluğuna kadar yükselmişti. Rotterdam Başkonsolosu iken Paris Sefiri Münir Bey'in Babıâliye göndermiş olduğu telgraf dikkate alınarak Ali Nuri Bey'in Davul (Daoul) adlı bir gazete çıkardığı gerekçesiyle cinayetle ithamına ardından da müebbet hapsine karar verilmişti. Bunun üzerine Ali Nuri, II. Abdülhamid'e karşı hiciv nitelikli yayınlar yaparak muhalefet etmişti. Osmanlı Hariciyesi ve temsilcilikleri, Ali Nuri'nin ve eşi Hayriye Hanım'ın Avrupa'daki faaliyetlerini engellemek ve II. Abdülhamid'i hicveden gazetenin yayınlarını sonlandırmak için Avrupa ülkeleri nezdinde girişimlerde bulunmuştu. Fakat bu girişimler neticesinde olumlu bir sonuç alınmadığı gibi zaman zaman Osmanlı diplomatlarının zor durumda kalmalarına yol açmıştı (Küçük, 2018: 109).

Babası Tunuslu Mahmut Paşa'yı kaybettiğinde henüz beş altı yaşlarında bir çocuktur. Kendisinden on iki yaş büyük Ali Nuri Bey ile 1889 senesinde evlendiği tahmin edilmektedir:

Ali Nuri açısından bakıldığında Hayriye Hanım'la evliliği Hariciyede artık kıdemli sayılabileceği yıllara denk gelmektedir. Doğrusu, geleceği çok parlak görünmektedir. Çok sayıda yabancı dil bilen, Avrupa'yı iyi tanyan, üst düzey bürokratlarla tanışıklığı sonrasında Müslüman olup Hariciye kadrosuna alınmış, çeşitli görevlerde tecrübe kazanmıştır ve şimdi de çok iyi bir aileden bir kadınla evlenmiştir (Baktıaya, 2016: 45-46).

3 Nisan 1894 tarihli bir belgede Hayriye Hanım'ın eşi Ali Nuri Bey'in ismi şöyle geçer:

Çamlıca'da uhde-i tasarrufunda bulunan köşkün Üsküdar mutasarrıfı saadetlü Sabri Efendi hazretleri tarafından verilen emir üzerine mühtedi Ali Nuri Efendi ile polisler tarafından kapıları şikest edilerek cebren derununa duhul ile tahribine sebep verildiğinden bahisle bu yüzden hâle olan zarar ve ziyanlarının tazmini ve mezkur köşkün tahliyesi istid'âsıyla bazı ifadeyi hâvi Tunuslu müteveffa Mahmut Paşa halilesi Gülfem ve kerimleri Sabiha ve Celile Hanımlar tarafından verilen arzuhâl leffen nazar-ı atufiyelerine irsal

kılınmış olmağla bi'l-tahkik iktizasında ifasına himmet olunması... (COA, BEO / 380-28492, H-27.09.1311, 3 Nisan 1894).

Çamlıca'daki Tunuslu Mahmut Paşa köşkünün kapısı, Üsküdar Mutasarrıfı Sabri Efendi tarafından verilen emir üzerine "mühtedi Ali Nuri Efendi ile polisler tarafından" kırılmıştır. Kapı kırılmak suretiyle köşkün içine girilmiş ve köşk tahrip edilmiştir. Bu yüzden hasıl olan ziyan ve zararın tazmini Tunuslu Mahmut Paşa'nın eşi Gülfem Hanım ve kızları Sabiha ve Celile Hanımlar tarafından talep edilmektedir. Konuya dair bu hanımlar tarafından yazılan arzuhâl belgeye eklenmiştir.

Hayriye Hanım'ın eşi Ali Nuri Efendi'nin adı, Tunuslu Mahmut Paşa'nın damadı sıfatıyla 26 Eylül 1898 tarihli bir belgede görülür. Kendisi belgede aynı zamanda Kefe sabık şebenderi, konsolosu olarak da tanıtılır (COA, DH.MKT. / 2110-77, H-10.05.1316, 26 Eylül 1898). Kendisinin 1892 senesinde Kefe şebenderliğine getirildiği bilinmektedir. Ancak sonrasında işler umduğu gibi gitmeyecektir:

Ali Nuri, Kefe Şebenderliği sırasında her nasılsa Petersburg'daki Osmanlı elçisinin takdirini kazanamamış, daha büyük ihtimalle elçinin gözünden düşmüştür. Buna sebep olan olayın ne olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bu, belgelerin araştırmacıya ancak belirsiz bir şeyler çılattığı gizemli bir olaydır. Ali Nuri'nin çok sonraları, II. Meşrutiyet Dönemi'nde, sicil kaydını düzelttirmek üzere yaptığı bir başvuruda sarf ettiği sözlere bakılırsa siciline olumsuz ifadelerin yazılmasına sebep olacak olan bu olay, içeriği tam olarak anlaşılamayan bir fotoğrafla ilgilidir (Baktıaya, 2016: 46).

Bu belgede Ali Nuri Bey, zaruret ve sefalet içinde bulunduğunu, hamile olan eşi Hayriye Hanım'ı Tunus ya da İsveç'e götürmek istediğini, bunun için de kendisine pasaport verilmesini talep eder. Üstelik bir şikâyeti de vardır. Kendisi bir memuriyette istihdam edilmek istediği hâlde, Memuriyet-i Mülkiye Komisyonu bu duruma muhalefet etmiş, bu yüzden sefalet ve zaruret içinde kalmışlardır. Dolayısıyla hamile olan eşini ya Tunus'taki akrabalarının yanına ya da İsveç'e kendi annesinin yanına götürmek istemektedir. Bu sebeple pasaport talebinde bulunur.

Tarihler 5 Kasım 1900'ü gösterdiğinde Çamlıca'daki köşk ve arazinin Hazine-i Hassa tarafından satın alınmasına dair emrin verildiği görülür. Hayriye Hanım'ın çabaları sonuçsuz kalmıştır. Köşk, Hazine-i Hassa / Osmanlı padişahının şahsî gider ve gelirlerini idare eden teşkilat tarafından satın alınmıştır. Bu yüzden de köşk ve arazinin birikmiş vergi borcu da affedilmiştir:

Tunuslu merhum Mahmut Paşa'nın Çamlıca'da kâin olup Hazine-i Hassa-i Şahanece mübayaası emr ü ferman buyurulmuş olan köşkün ve bağın müterakim vergisinin affı şeref-sudur buyurulan idare-i seniyye-i cenâb-ı hilafetpenahi iktiza-yı adliyesinden olmakla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyülemrindir (COA, İ.HUS. / 85 – 43, H-12.07.1318, 5 Kasım 1900. / BEO / 1576-118133, H-12.07.1318, 5 Kasım 1900).

Bu konu, henüz sonuçlanmadan Hayriye Hanım'ın eşi Ali Nuri Bey hüküm giyer ve İstanbul'a gelemaz olur. Hayriye Hanım, kocasıyla buluşmak üzere ülkeyi terk eder. Böylece Avrupa'daki sürgün hayatı da başlamış olur. 1901 senesinde İstanbul'dan kaçan Hayriye Hanım, bu şehre 1908'de dönebilecektir:

Nitekim 1908'de İstanbul'a döndüğü sırada Çamlıca'daki köşk Hazine-i Hassa'nın mülkiyetindeydi ve Meşrutiyet hükûmetinin kararıyla hükûmete devredilmek üzereydi. Anlaşıldığına göre nasıl olmuşsa köşk vaktiyle devlet tarafından satın alınmış, sonradan da II. Abdülhamit'in oğlu Abdülkadir tarafından devletten satın alınmış, birkaç kere el değiştirmişti. Her nasıl olmuş olursa olsun bunlar kendisinin bilgisi, rızası, onayı dâhilinde olmamıştı ve kendisi de mirasçı olduğu için sonuçta bu satın alma işlemleri tamamıyla yasadışıydı; kendisinin hakları ihlâl edilmişti (Baktıaya, 2016: 145).

İstanbul'a döndüklerinde Hayriye Hanım, eşi Ali Nuri ile birlikte kendi hissesinin de olduğu köşke girmiş ve boş olan köşkün taşlarını sökerek satmaya kalkışmıştır. Durum, köşk bekçileri tarafından ihbar edilmiştir (COA, ZB. / 487-78, R-13.09.1324, 26 Eylül 1908). Bu hareketi nedeniyle Hayriye Hanım'a dava açılmıştır (COA, ZB./ 487-97, R-16.09.1324, 29 Eylül 1908. / ZB. / 487-129, R-26.09.1324, 9 Ekim 1908). Hayriye Hanım'dan köşkte tasarrufu olduğuna dair senet ibraz etmesi istenmektedir. Bu senedi ibraz edemediği hâlde, köşke müdahale edemeyecektir:

Tunuslu Mahmut Paşa veresesinden Hazine-i Hassa-i Şahanece mukaddema iştira edilmiş olan Kısıklı havarisindeki köşk ile müştemilatına müteveffa mumaileyhin kerimesi Hayriye Hanım iddiâ-yı tasarruf eylemekte olduğundan ve sened-i hakanî ile tasarruf olunmak... (COA, BEO / 3452-258891, H-18.11.1326, 12 Aralık 1908).

Ancak, Hayriye Hanım köşkte hissesinin bulunduğunu iddiaya devam eder ve hissesinin bedeli verilmedikçe de köşkten çıkmayacağını ifade eder:

Üsküdar'da Sarıkaya'daki köşke tecavüz vuku bulmadığına Hazine-i Hassa-i Şahanece mübayaa olunan Tunuslu köşklerinden birinden bazı mermer taşların satılmasına teşebbüs edildiği zabıtaca haber alındığından men' olunmasına dair Şehremaneti aliyyesine ve Tunuslu Mahmut Paşa veresesinden Hayriye Hanım mezkur köşkte hissesi bulunduğunu iddia ve hissesi bedeli verilmediği köşkten çıkmayacağı gibi oradaki hisse-i verese yi satmaktan vazgeçmeyeceğini ifade etmekte... (COA, DH.MKT. / 2691-45, H-30.11.1326 24 Aralık 1908)

Nihayetinde bu, Hayriye Hanım'ın da hak sahibi olduğu bir köşktü. Gelen bekçilerle de tartışmış, hakaretler etmişti. Sonuçta Hayriye Hanım mahkemeye verilmiş, konağa verdiği zararı tazmin etmesi istenmişti. Oysa Hayriye Hanım hâlen konağın kendisine ait olduğunu iddia etmekteydi. Bu köşk ile müstemilatı babasından varislerine kalmıştı, kendisi de elinde tapu olmasa da annesinin uzun zamandan beri ikamet etmekte olduğu bu köşkün varislerinden biri olarak hak sahibiydi. Hayriye Hanım söylediklerini kanıtlayan belgeleri yetkililere göstermişti. Böylece köşkü tahrip etmek ve enkazını çalmaktan dolayı hakkında açılan dava, bu durumun incelenmesi için askıya alındı. Duruma bakılacak olursa Hayriye Hanım'ın hareketini engelleyecek yasal bir yaptırım yoktu. Ancak yasal durum berraklaşana kadar köşke müdahalesinin mahkeme kararıyla engellenmesinin sağlanması için Üsküdar Kaymakamlığına talimat verildi (Baktıaya, 2016: 145).

Üstelik belgelerin söylediğine göre Hayriye Hanım, köşkteki tahribatı tek başına gerçekleştirmemiştir. Eşi Ali Nuri Bey ve annesiyle birlikte bu işe kalkışmıştır. Bu yüzden de Üsküdar Bidayet Mahkemesine müracaat olunmuştur:

Tunuslu Mahmut Paşa merhumun veresesinden Hazine-i Hass-i Şahanece mukaddema iştirâ edilmiş olan Kısıklı civarındaki köşkün bir hissesi müşarüleyhin kerimesi Hayriye Hanım iddia-yı tasarruf ve zevç ü validesiyle birlikte taharriyata kıyam eylesinden dolayı Üsküdar bidayet mahkemesine müracaat olunmuş... (COA, BEO/ 3461-259510, H-02.12.1326 26 Aralık 1908).

Mahkeme sonuçlanana kadar ise köşke müdahale edilmesi engellenmiştir.⁶ Ancak zaman geçmekte ve köşkün bir diğer sahibi olan II. Abdülhamit'in oğlu Abdülkadir Efendi köşkte çeşitli inşaat ve tamiratlar yapmak istemektedir (COA, ZB./ 353 – 90, R-20.04.1325, 3 Mayıs 1909).

Tarihler Mayıs 1909'u göstermektedir ve Hayriye Hanım ile Şehzade Abdülkadir Efendi arasındaki dava hâlâ sonuçlanmamıştır (COA, ZB/ 395-68, R-21.04.1325, 4 Mayıs 1909. / DH.MKT. / 2815-39, H-26.04.1327, 17 Mayıs 1909. ZB/ 395-93, R-30.05.1325,12 Haziran 1909). Bekir Bilgili, Şehzâde Burhaneddin Efendi'nin Tunuslu ailesinden evlenerek mirasçılar arasına katıldığını belirtmiştir (Bilgili: 2013: 175). Kısacası yazışmalar, 1914 senesine kadar devam eder, dolayısıyla belirsizlik de devam eder:

Belirsizlik devam ederken sonraki sene Hayriye Hanım bir kez daha köşke girip ortalığı kırıp döktüğünde bekçilerin tuttuğu rapor sadrazama kadar uzanan bir yazışma zinciri daha başlatacak, Dahiliye ve Zaptiye Nezaretleri Hayriye Hanım'a karşı önlem almaları için uyarılacaktı. Sonuç olarak Hayriye Hanım köşkü geri alamamış, Ali Nuri ile birlikte Kadıköy'de küçük bir eve yerleşmiş, sürgün yıllarında yaşadığı zorluklar ve trajedilere bir de köşkteki payını kaybetmek eklenmişti (Baktıaya, 2016: 145-146).

Hayriye Hanım, hanedanın Çamlıca merakının kurbanlarından biri olur.

Oğlu Ahmet Bey

Hayriye Hanım'ın kardeşleriyle pek iyi bir ilişkisi yoktur. Miras konuları yüzünden kardeşleriyle, özellikle de kendisinden yirmi altı yaş büyük ağabeyi Ahmet Bey ile arası bir türlü düzelmeyecektir. Hayriye Hanım, ağabeyi Ahmet Bey'in kendisinin mirastaki payını çalmaya kalkıştığını ifade eder. Konuya dair bizzat kendisinin yazdığı ve mührünü de vurduğu bir belge arşivde yer almaktadır:

Devletlü efendim hazretleri çakerleri bundan akdem Dersaadet'te vefat eden Mahmut Paşa bin İyâd Paşa'nın da kerimesi olup pederim merhum müşarüleyhin vefatından sonra

⁶ COA, ZB. / 353 – 17, R-13.12.1324, 26 Aralık 1908. BEO / 3467 – 259994, H-16.12.1326, 9 Ocak 1909. BEO/ 3474-260525, H-27.12.1326, 20 Ocak 1909. BEO/ 3475-260578, H-27.12.1326 20 Ocak 1909. BEO/ 3482-261149, H-09.01.1327, 31 Ocak 1909. ZB. / 332 – 99, R-9 .03.1325, 22 Mart 1909. ZB. / 395-55, R-4 .04.1325,17 Nisan 1909.

terekesi vaz' edildiği esnada çakerlerine şer'en isabet eden hisse... (COA, HR.TH. / 172-65, M-06.04.1896).

Hayriye Hanım'ın bu belgede anlattığına göre, Mahmut Paşa defnedildikten sonra 1879'da kendisi henüz altı yaşındayken ve her şeyden habersizken büyük ağabeyi Ahmet Bey tarafından ismi özellikle saklanmıştır. Ahmet Bey'in bunu yapmasındaki sebep ise Hayriye Hanım'ın payına düşecek miras hissesinin kendisine kalmasını istemesidir. Hayriye Hanım, bunu yıllar sonra öğrenecek ve bu haksızlığı devlete bildirecektir. Ancak bu sırada Ahmet Bey, Fransa'ya iltica etmiş, sığınmıştır. Daha ağabeyi Paris'teyken onun aleyhine dava açmış ve bu konuda Fransa Sefaretinin kendisine yardımcı olmasını istemiştir. Ağabeyi geri geldiğinde de şikâyetlerine devam edecektir:

Hayriye Hanım, ağabeyi Ahmet'in, kendisinin iş bilmezliğinden yararlanarak kendi payına el koyduğunu iddia etmekteydi. Öyle anlaşılıyor ki ağabeyi Ahmet Bey kız kardeşini kandırarak mirastaki payından çalmış, sonradan yurt dışına çıkmıştı. Geri döndüğünde artık sağda solda Fransız vatandaşı olduğunu söylüyor, yetkililer üzerinde nüfuz kurmaya çalışıyordu. Hayriye Hanım, ağabeyi geri geldiğinde bunları söyleyerek onu şikâyet etmiş, yetkililerin bu konuda uyarılmasını istemişti (Baktıaya, 2016: 144).

Paşa'nın varisleri arasındaki miras davası hem yurt dışında hem de Osmanlı başkentinde devam ederken 1900 yılına gelindiğinde Hayriye Hanım'ın, kardeşi Ahmet Bey hakkındaki şikâyetleri yetkilileri harekete geçirir. Bu konuda yayımlanan bir irade ile Hayriye Hanım'ın, ağabeyi aleyhine açtığı davaların hızlandırılması emredilmiştir (COA, İ.HUS. / 83 – 84, H-26.04.1318, 23 Ağustos 1900 / BEO / 1539-115351, H-27.04.1318, 24 Ağustos 1900). Ancak, sarayın amacı farklıdır. Çamlıca'daki köşkü satın almaya çoktan karar vermişlerdir ve muhtemelen de bu konuda Ahmet Bey ile anlaşmıştır (Baktıaya, 2016: 144). Ahmet Bey, köşkün padişah tarafından alınmasından sonra sık sık terfi edecek ve rütbesi yükseltilecektir. 1903'te ise Şura-yı Devlet azalığına getirilecektir.⁷ Kısacası, “büyük oğlu Ahmed mirastan büyük pay almış, Şurayı Devlet azası olarak Osmanlı yönetimi ile de iyi geçinmiş ve sık sık Sultan II. Abdülhamid'den nişan almıştı” (Bilgili, 2013: 175).

Oğlu Musa Bey

Hayriye Hanım'ın ağabeyleri ile arasındaki miras sorunları bitmez. Bu sefer de en küçük ağabeyi Üsküdar belediye müdürü Musa Bey ile miras yüzünden arası açılacaktır. Babası öldüğü zaman henüz çocuk yaşta olan Hayriye Hanım, bir şekilde servetten mahrum bırakılmıştır. Ağabeyleri tarafından dolandırılmıştır. Babasının ölümünden sonra ise mal varlığı adeta yağmalanmıştır (Baktıaya, 2016: 47). Musa Bey, babası Tunuslu Mahmut Paşa'dan kalan haneyi padişah adına satmaya çalışmaktadır. Bir diğer ifadeyle saray, Çamlıca'daki köşkü satın almaya karar vermiştir:

Üsküdar belediye müdürü Musa Bey'in nâm-ı hilafetpenahilerine olarak pederinden mevrus hanesini cebren iştirâna çalışıldığı ve müteveffa pederinden terekesi henüz taksim edilmeyip milyonlarını gasp eden biraderleriyle davası var iken ve bîçare hemşirelerine zevceler muvafakat ederek... (COA, Y.PRK.AZJ. / 40 – 63, H-24.02.1316, 14 Temmuz 1898).

Hayriye Hanım, bu sefer yazdığı arzuhâlde ise Musa Bey'den şikâyet etmektedir. Henüz pederinin terekesi taksim edilmemişken ve milyonlarını gasp edip Fransa'ya kaçan ağabeyi Ahmet Bey ile davası bitmemişken böyle bir şeyin başına gelmesi Hayriye Hanım'ı şaşırır ve duygularını belgede çok net ifade eder. Üstelik bu satışta Hayriye Hanım'ın kız kardeşlerinin eşleri de muvafakat etmişlerdir. Bu duruma çok sinirlenen Hayriye Hanım, böyle bir haneyi almaya padişahın gerçekten gönlü var ise ne yapacağını da açıklar. Eğer hakkı olan bu hane kendisine ihsan edilirse o zaman, mevzubahis haneyi padişaha vermenin yanı sıra, aynı zamanda “fedâ-yı cân” bile edeceğini belirtir. Yeter ki hakkı olan hane kendisine verilsin. O zaman padişah için her şeyi yapmaya hazır olacaktır.

Oğlu Tahir Bey

Tüm bunlar yaşanırken Tunuslu ailesinden bir başka isim belgelerde yer alır. Hayriye Hanım'ın ortanca ağabeyi ise Tahir Bey'dir. Tahir Bey, Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın kızı Rukiye Hanım ile evlenecektir:

⁷COA, İ.TAL. / 242 – 36, H-23.10.1318, 13 Şubat 1901/ İ.TAL. / 269 – 22, 6 Ocak 1902, H-26.09.1319, İ.TAL. / 279 – 31, H-13.03.1320, 20 Haziran 1902. / İ.TAL. / 291 – 75, H-09.09.1320, 10 Aralık 1902, İ.DH./ 1415-45, H-14.08.1321, 7 Eylül 1903/ BEO/ 2212-165870, H-15.08.1321, 6 Kasım 1903.

İkinci oğlu Tahir; Mısırlı Fazıl Mustafa Paşa'ya damat olmuş ve onun peşinden giderek Sultan II. Abdülhamid'e muhalif olmuştu (Bilgili, 2013: 175).

Bu evlilikten Adil bin İyâd ile Ahmet Reşid bin İyâd dünyaya gelmiştir. Mehmet Mermi Haskan'ın verdiği bilgiye göre Reşit Bey 1912 senesinde Yalova Kaplıcaları'nı Fransız sermayesi ile ihya etmiştir (Haskan, 2001: 1443). Şirketin İstanbul'da Eski Reji Hamı'nda olduğu bilinmektedir (COA, HR.UHM./155-8, TARİHSİZ). Şirket kırk sekiz sene müddet ve iki milyon yüz elli bin frank sermaye ile kurulmuştur. Adı ise "Koru ve Yalova Hamamları Osmanî Anonim Şirketi"dir:

Merkezi Dersaadet'te olarak kırk sekiz sene müddet ve iki milyon yüz elli bin frank sermaye ile 'Koru ve Yalova Hamamları Osmanlı Anonim Şirketi' nizamname-i dahilisi ile ticaret ve ziraat tezkiresi (COA, A.}DVN.MKL. / 53 – 21, H-03.08.1330, 13 Kasım 1912).

başlığıyla arşivde tezkiresi de yer almaktadır.

Kızı Sabiha Hanım

Aradan yıllar geçer, Cumhuriyet ilan edilir ve Tunuslu Mahmut Paşa'nın kızlarından Sabiha Hanım'ın adı arşivde görülür. Fransa vatandaşı olan Sabiha Hanım, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Feridun bin İsmail Bey ile evlenmiştir. Kanuna göre, kendisinin Türk vatandaşı olması mümkündür. Bu durum, Fransa mümessilliğine bildirilir:

Fransa tebaasından Tunuslu Mahmut Paşa kerimesi Sabiha Hanım'ın Türkiye tebaasından Feridun Bey bin İsmail Bey ile akd-i izdivaç etmesi 11 Kanunusani 1284 tarihli tabiiyyet kanunumuza nazaran... (COA, HR.İM. / 87 - 87, M-05.11.1923).

Köşkün Akıbeti

1912 senesinde köşkle ilgili bir belge daha görülür. Belgeye göre, Çamlıca'da yer alıp şehzadeler için satın alınan bu köşk, Rumeli'den gelen muhacirler için tahsis edilmiştir. Belgede yazdığına göre, Rumeli'den peyderpey gelmekte olan ve açıkta, perişan bir hâlde bulunan muhacirlerin iskânı ile sefaletten kurtulmaları için, şu anda Anadolu Kazaskerliği elinde bulunan bu köşkün muhacirlere verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu durum Muhaciriye Komisyonu tarafından münasip görülmüştür:

Rumeli'den peyderpey gelmekte olan açıkta ve perişan bir hâlde bulunan muhâcir'inin iskânlarıyla sefaletten tahlisleri için ittihaz olunan tedabir-i celilesinden olarak Çamlıca'da Valide Bağı'nın altında... (COA, BEO/ 4122-309116, H-01.01.1331. 11 Aralık 1912).

1914 senesinde, köşkün Maliye'ye intikal ettiği anlaşılır (COA, İ.DUİT / 4 – 69, H-20.06.1332, 16 Mayıs 1914). Daha sonra, bu meşhur köşkün 1926 senesinde ise yandığı bilinmektedir (Haskan, 2001: 1442).

Tunuslu Mahmut Paşa Camisi

Arşiv belgelerinde yer alan ve başka hiçbir yerde bilgiye ulaşamadığımız bir diğer konu ise Sultanahmet'teki Tunuslu Mahmut Paşa Camisi'dir. 10 Temmuz 1889 tarihli bir belgede, Paşa'nın adını taşıyan bir camiden bahsedilir:

On bir seneden beri Sultanahmet'te Tunuslu Mahmut Paşa cami-yi şerifi derununda vaki bir odada ikamet etmekte iken bu kere cami-yi şerif mezbur imamı tarafından çocuğuyla beraber ihraca teşebbüs olunduğundan... (COA, DH.MKT / 1636-41, H-12.11.1306, 10 Temmuz 1889).

Bu caminin avlusunda bir oda vardır ve bu odada yıllardır Lofça muhacirlerinden Hatice isimli bir hanım kalmaktadır. Ancak caminin imamı tarafından bu odadan atılmak istenir. İşte Hatice Hanım konuya dair şikâyetini bir arzuhâl ile devlete sunmuştur. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla bu hanım on bir senedir burada oturmaktadır. 1878'de buraya yerleşmiştir. Yukarıda savaş zamanında Paşa'nın Sultanahmet'teki konağını muhacirler için açtığına değinilmişti. Ancak, muhacirler konakta ikamet edeceklerdi, cami avlusunda yer alan bir odada ikamet söz konusu değil idi. Bu belgede ise bir camiden bahsolunmaktadır ve "Tunuslu Mahmut Paşa Cami-i Şerifi" ifadesi geçmektedir. Cami imamının, bu kadını çocuğuyla beraber dışarı atmak isteği belgeden anlaşılır. Hatice Hanım ise çareyi Sadaret makamına dilekçe yazmakta bulur.

SONUÇ

Osmanlı Devleti bünyesinde görev yapmış ve ünlenmiş Tunuslular düşünüldüğünde ilk akla gelen isim Tunuslu Hayrettin Paşa olmaktadır. Hayrettin Paşa ve onun yaptığı önemli hizmetler bilinir fakat Hayrettin Paşa'nın Tunus'taki ilk görevinin ne olduğu genellikle göz ardı edilir. Hâlbuki ünlü Tunuslu Hayrettin Paşa'nın Tunus'taki ilk görevi Tunuslu Mahmut Paşa davasıdır. Hayrettin Paşa'nın, bir "hırsız" olarak nitelediği Mahmut Paşa'nın meselesi, 1853 ve 1857 yılları arasında Tunus temsilcisi olarak Paris'te bulunan Hayrettin Paşa'yı çok uğraştırmıştır. Hayrettin Paşa'nın bu kadar yakından ilgilendiği Tunuslu Mahmut Paşa ve ailesi hakkındaki araştırmalar ise sınırlıdır. Mahmut Paşa'nın kızlarından Hayriye Hanım üzerine bir kitap yayımlayan Adil Baktıaya'nın dışında, bu aileyle ilgilenen pek olmamıştır. Paşa ve ailesi hakkındaki bilgiler arşivde saklı hâldedir. Bu araştırma ile fazla ayrıntıya girmeden, genel hatlarıyla Osmanlı Devleti'nin arşivinde Tunuslu Mahmut Paşa ve ailesinin nasıl yer aldığına değinilmiştir.

III. Napolyon gibi bir hamisi bulunan Paşa, olağanüstü servetiyle İstanbul'a gelmiş ve dikkatleri üzerine çekmiştir. Sultanahmet, Üsküdar gibi semtlerde mülkler edinen Paşa, girişimciliği ile de ön planda gözüktür. Bir taraftan omnibüs imtiyazı almaya çalışır, diğer taraftan banka kurmak için girişimlerde bulunur. Her ne kadar bu girişimler sonuçsuz kalsa da Paşa'nın servetini bu tip şeyler için de kullanmak istemesi ilgi çekicidir. Tunuslu Mahmut Paşa'nın hareketleri de arşive yansımıştır. Bazen, Padişah II. Mahmut'un üçüncü hanımının sahilhanesine akan suya müdahale ederken bazen de arazisinin içerisinde iki kuyu açarak bu hanımı rahatsız eder. Kimi zaman da arsasının iki tarafında bulunan duvarların üzerine panjur inşa ettirerek Ebniye Nizamnamesi'ne aykırı davranır. Paşa, bu davranışların ardından 1879'da vefat eder.

Ölümünün ardından "bitmez" denen serveti ile arşiv belgelerine konu olur. Çocukları ve hanımları arasındaki miras davaları uzun yazışmalara neden olur. Çocuklarının her biri kendi kafasına göre hareket eder. Sonuçta bu servet bir şekilde heba olur. Son derece sıra dışı bir kişiliğe ve hayata sahip olan Tunuslu Mahmut Paşa ile çocuklarından özellikle Hayriye Hanım daha fazla dikkat ve ilgiyi hak eden şahsiyetlerdir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- COA HR.UHM. / 79-22, Tarihsiz.
COA HR.UHM. / 155-8, Tarihsiz.
COA MVL/ 852-61, H-24.06.1279, 17 Aralık 1862.
COA A.}MKT.MHM. / 337 – 100, H-22.02.1282, 17 Temmuz 1865.
COA, MVL / 878-9 H-10.07.1283 18 Kasım 1866.
COA, A.}MKT.MHM. / 425-36, H-16.07.1285, 2 Kasım 1868.
COA, HR.İD / 236-47, 7 Temmuz 1870.
COA, HR.İD / 236-48, 19 Kasım 1870.
COA, HR.İD / 236-49, 3 Nisan 1871.
COA, ŞD / 675-14, H-29.12.1287, 22 Mart 1871.
COA, İ.MTZ.(05)TAL. / 3 – 189, H-11.05.1288, 29 Temmuz 1871.
COA, ŞD / 2869-36, H-8.09.1289, 9 Kasım 1872.
COA, ŞD / 2397-29, H-27.12.1289, 25 Şubat 1873.
COA, İ.MMS. / 46-1936, H-24.01.1290, 24 Mart 1873.
COA, ŞD/ 2875-4, H. 18.02.1290, 17 Nisan 1873.
COA, A.}MKT.MHM. / 453-68, H-06.03.1290, 4 Mayıs 1873.
COA, DH.MKT. / 1320-83, H-26.09.1294, 4 Ekim 1877.
COA, HR.TH. / 30-58, M-24.03.1879.
COA, HR.TO. / 365-24, 05.05.1880.
COA, HR.TO./ 558-116, 26 Mart 1881.
COA, HR.TO. / 366-54, 21 Kasım 1882.
COA, HR.TO. / 559-39, 1882.
COA, İ.DH./ 881-70247, H- 08.06.1300, 16 Nisan 1883.
COA, HR.TO/ 206-81, 6 Eylül 1883.
COA, DH.MKT. /1518-104, H- 24.10.1305, 4 Temmuz 1888.

- COA, DH.MKT. / 1526-61, H-20.11.1305, 29 Temmuz 1888.
 COA, DH.MKT / 1636-41, H-12.11.1306, 10 Temmuz 1889.
 COA, Y..PRK.AZJ. / 20 - 49, 11 Teşrinievvel 1307, 23 Ekim 1891.
 COA, DH.MKT. / 1982 – 111, H-11.01.1310, 5 Ağustos 1892.
 COA, Y..A...RES. / 60 - 14 , H-25.01.1310, 19 Ağustos 1892
 COA, BEO / 380-28492, H-27.09.1311, 3 Nisan 1894.
 COA, HR.TH. / 172-65, M-06.04.1896
 COA, Y..PRK.AZJ. / 40 – 63, H-24.02.1316, 14 Temmuz 1898.
 COA, DH.MKT. / 2110-77, H-10.05.1316, 26 Eylül 1898.
 COA, BEO/ 1332-99899, H-22.02.1317, 2 Temmuz 1899.
 COA, DH.MKT. / 2223-35, H-10.03.1317, 19 Temmuz 1899.
 COA, PLK.p. / 376-, Sene 1900.
 COA, İ.HUS. / 83 – 84, H-26.04.1318, 23 Ağustos 1900.
 COA, BEO / 1539-115351, H-27.04.1318, 24 Ağustos 1900.
 COA, İ.HUS. / 85 – 43, H-12.07.1318, 5 Kasım 1900.
 COA, BEO /1576-118133, H-12.07.1318, 5 Kasım 1900.
 COA, İ.TAL. / 242 – 36, H-23.10.1318, 13 Şubat 1901.
 COA, İ.TAL. / 269 – 22, H-26.09.1319, 6 Ocak 1902.
 COA, İ.TAL. / 279 – 31, H-13.03.1320, 20 Haziran 1902.
 COA, İ.TAL. / 291 – 75, H-09.09.1320, 10 Aralık 1902,
 COA, İ.DH./ 1415-45, H-14.08.1321, 7 Eylül 1903.
 COA, BEO/ 2212-165870, H-15.08.1321, 6 Kasım 1903.
 COA, ZB. / 487-78, R-13.09.1324, 26 Eylül 1908.
 COA, ZB./ 487-97, R-16.09.1324, 29 Eylül 1908. /
 COA, ZB. / 487-129, R-26.09.1324, 9 Ekim 1908.
 COA, BEO / 3452-258891, H-18.11.1326, 12 Aralık 1908.
 COA, DH.MKT. / 2691-45, H-30.11.1326 24 Aralık 1908.
 COA, BEO/ 3461-259510, H-02.12.1326 26 Aralık 1908.
 COA, ZB. / 353 – 17, R-13.12.1324, 26 Aralık 1908.
 COA, BEO / 3467 – 259994, H-16.12.1326, 9 Ocak 1909.
 COA, BEO/ 3474-260525, H-27.12.1326, 20 Ocak 1909.
 COA, BEO/ 3475-260578, H-27.12.1326 20 Ocak 1909.
 COA, BEO/ 3482-261149, H-09.01.1327, 31 Ocak 1909.
 COA, ZB. / 332 – 99, R-9.03.1325, 22 Mart 1909.
 COA, ZB. / 395-55, R-4.04.1325,17 Nisan 1909.
 COA, ZB./ 353 – 90, R-20.04.1325, 3 Mayıs 1909.
 COA, ZB/ 395-68, R-21.04.1325, 4 Mayıs 1909.
 COA, DH.MKT. / 2815-39, H-26.04.1327, 17 Mayıs 1909.
 COA, ZB/ 395-93, R-30.05.1325,12 Haziran 1909.
 COA, BEO/ 4122-309116, H-01.01.1331. 11 Aralık 1912.
 COA, İ.DUİT / 4 – 69, H-20.06.1332, 16 Mayıs 1914.
 COA, A.}DVN.MKL. / 53 – 21, H-03.08.1330, 13 Kasım 1912.
 COA, HR.İM. / 87 - 87, M-05.11.1923.

Kitap ve Makaleler

- Baktıaya, A. (2013), “Hayriye Hanım Avrupa ve Amerika’da Gönüllerin Prensesi”, Toplumsal Tarih, No. 237, s.22-28.
 Baktıaya, A. (2016), Bir Osmanlı Kadınının Feminizm Macerası ve Hamidiye Modernleşmesi, H2O Kitap Yay., İstanbul.
 Bilgili, B. (2013), Üsküdar Sokak İsimleri Tarihçesi, Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları.
 Ergin, Osman N. (1995), Mecelle-i Umûr-ı Belediye, Cilt 5, İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
 Haskan, Mehmet M. (2001), Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, Cilt 3, Üsküdar Belediyesi Yayınları.
 Kılıçkaya, D. (2015), İlk Dönem Mizah Gazetelerinde İstanbul Hayatı, Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi.

- Kılıçkaya, D. (2019), “Tunuslu Mahmut Paşa’nın Korusunda Geçen Bir Sami Paşazade Sezai Hikâyesi”, Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, No. 3 (2), s. 278-287.
- Kılıçkaya, D. (2020), “Bir Osmanlı Eyaletinde Yolsuzluk: Tunuslu Mahmut Paşa’nın Gözünden Kendisi Hakkındaki İddialar”, Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi, No. 7, s. 12-25.
- Küçük, E. (2018), “Osmanlı Hariciyesi’nin Muhalif Bir Gazete (Davul) ile Mücadelesi”, OTAM, No. 43, s. 109-140.
- Mümtaz, A. S. (2011), Eski İstanbul Konakları, Kurtuba Kitap.
- Mzali, Muhammed S. ve Pignon, J. (1997), Tunuslu Hayreddin Paşa’nın Hatıraları Açıklamalı Tarihi Belgeler, Çev. Belma Aksun, Nehir Yayınları.
- Ortabağ, E. (2018), Osmanlı İmparatorluğu’nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.

İnternet Yayınları

<https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/erehber/saraylar-kasirlar-koskler/47/tunuslu-mahmut-ayad-pasa-kosku/912>, (Erişim Tarihi: 13.01.2022).